

Отримано: 7 травня 2019 року

Прорецензовано: 22 травня 2019 року

Прийнято до друку: 23 травня 2019 року

e-mail: o.dunayevska@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2019-6(74)-19-22

Дунаєвська О. В. Різноманітні зв'язки номінативного простору. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 6(74), червень. С. 19–22.

УДК 811.111'42

Дунаєвська Ольга Валеріївна,

Кандидат філологічних наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

РІЗНОРІВНЕВІ ЗВ'ЯЗКИ НОМІНАТИВНОГО ПРОСТОРУ

У роботі піднімається питання взаємодії мовної та концептуальної картин світу та їх ролі у формуванні номінативного простору. Ключовим є аналіз внутрішньої організації номінативного простору, що формує підґрунтя взаємодії між його компонентами на основі різноманітних типів парадигматичних зв'язків. Дослідження пропонує комплекс для аналізу як внутрішньої організації номінативного простору так і позапросторової реалізації номінативних одиниць. Внутрішня організація висвітлюється із залученням понять синонімії, антонімії, гіперо-гіпонімії та меронімії, а позапросторові зв'язки розкриваються за допомогою кристалізації інтердискурсивних актуалізацій. Робота є комплексним підходом до опису розгортання, взаємодії та розширення номінативного простору.

Ключові слова: мовна картина світу, концептуальна картина світу, антонімія, синонімія, меронімія, інтердискурсивність.

Olha Dunaievska,

PhD in Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

MULTILAYERED RELATIONS OF THE NOMINATIVE SPACE

The article deals with the issue of nominative space inner structure, the relations between its constituents and the ways of the broadening of nominative space. The notions of cognitive and language worldviews gains particular importance since the first offers the grounding for the second and the second forms an access to the first. Space of nomination is awarded the special attention owing to its reference to language worldview and its binding to a specific notion. Nominative space of a notion is inspected in terms of paradigmatic organization of its content. The latter is defined through the relations between its constituents as synonyms, antonyms, meronyms. Also the notion of «generic specific type» is applied for description of the nominative units. Apart from inner structure and relations' establishment the extra space opportunities of nominative units are studied through notions of interdiscursivity and interdiscursive realization. Both issues are used for expanding the borders of nominative space within the language worldview and at the same time for underlining the dynamic character of nominative space in particular and language worldview in general. The complex analysis offered by the paper highlights the possibility for language worldview to keep in pace with cognitive worldview, through processes of nomination and nominative techniques' utilization.

Key words: language worldview, cognitive worldview, synonyms, antonyms, meronymy, interdiscursivity.

З початку панування антропоцентричної парадигми у науці, різнопланові дослідження людської природи та діяльності є поза часом. Питання омовнення всього, що відбувається з людиною є практично невичерпним, оскільки мова, з огляду на її універсальне поширення, не підкоряється поняттям статичності і відсутності розвитку. Процеси вербалізації явищ мовними засобами постійно знаходяться у фокусі уваги сучасних науковців, а отже стабільно зберігають свою **актуальність**. На тлі всеохоплюючої зацікавленості людською природою, що панує у науковому просторі антропоцентрії, світ аналізується та отримує інтерпретацію через призму людської природи, тобто вся інформація проходить через так званий «фільтр», яким є картина світу індивіда [25, с. 4]. Остання формує відношення людини зі світом, природою, іншими людьми, життєвим простором [24, с. 26–27]. Становлення терміна пройшло шлях від описів та згадок з міфології до формулювання в термінах науки, що спричинило виникнення понять «філософська картина світу», «релігійна картина світу», «художня картина світу» [7, с. 60] перш ніж закріпитись за збірним терміном «об'єднана» або «наукова» картина світу [15, с. 27–28]. Таким чином, дослідження будь-якого явища потребує вивчення специфіки його сприйняття та відображення індивідуумом. Необхідним, у такому випадку, є звернення до ментальної діяльності, результатом якої є сформована когнітивна картина світу [13, с. 137; 26, с. 73] та до аналізу способів вербалізації останньої у вигляді мовної картини світу [13, с. 74]. Отже, будь-яке поняття, що міститься у свідомості індивіда або нації знаходить своє вираження у формі мовних та немовних засобів, де мовні – формують його номінативний простір. Останній є окремим фрагментом загальної мовної картини світу, фіксованої певними компонентами концептуальної картини світу [13, с. 137]. **Метою** дослідження є опис типу зв'язків між компонентами номінативного простору, що сприяє розумінню процесів його організування, фрагментації і розширення. Процес розширення номінативного простору протирічить основній характеристиці мовної картини світу як поняттю відносно статичному [12, с. 162], що надає роботі **новаторського** характеру і кристалізує здатність мовної адаптуватися до ключових динамічних якостей концептуальної картини світу [10, с. 3; 13, с. 137]. Така адаптація можлива при застосуванні певних номінативних технік [30, с. 42–45], які фіксують концепти (складові концептуальної картини світу) мовними засобами (складовими номінативних просторів мовної картини світу). В межах даної праці, необхідним виконання наступних **завдань**: формування набору типів зв'язків, які відповідають за внутрішню організацію номінативного простору; здійснення їх опису; встановлення шляхів розвитку позапросторових зв'язків.

Робота може **слугувати методологічним** елементом досліджень з парадигматики, компонентного аналізу, контент-аналізу, структурування та скриптування, а також здатна **внести корективи у теоретичні принципи**, що стосуються розуміння розвитку і функціонування номінативних просторів.

Номінативний простір різноманітних явищ отримує увагу з боку Г. Міллера, Р. А. Хадсона, О. Р. Холсті, Д. Круза, У. Крофта, І. В. Недаймової, М. М. Полюжина, О. О. Борисова. Найвні роботи зачіпають питання селекції номінативних

одиниць та їх кодування [18; 23; 31; 32; 34; 35; 36]. Розуміння номінативного простору як динамічного утворення, сформованого з набору лексичних одиниць, що використовуються для омовнення когнітивних структур передбачає розгляд двох типів зв'язку. Першим є синтагматичний, що характеризує відношення між мовними одиницями у мовленні та його фіксації – тексті. Другий – парадигматичний тип зв'язку, який актуалізується як «продукт систематизації» мовних одиниць у когнітивній картині світу. Відношення між одиницями, що демонструють парадигматичний тип зв'язку ґрунтуються на наявності / відсутності певної спільної ознаки [16, с. 3–4].

Наповнення номінативного простору того чи іншого поняття може об'єднуватися на основі однакової частиномовної приналежності, де альтернативним є дослідження *синонімічних зв'язків*. Синонімія виражає позначення одного і того ж денотата різними лексемами, тобто за допомогою залучення суміжних або взаємозамінних понять [1, с. 218] вона слугує інструментом, який дозволяє відточити вірогідність, досконалість, різноплановість досліджуваного явища. Аспектами, на які варто звернути увагу при встановленні синонімічних зв'язків між компонентами номінативного простору досліджуваного явища, є: подібність (схожість) та різниця між контекстуальними значеннями; взаємозамінюваність у контексті; фокусування на наданні оцінки та характеристики [9, с. 111; 27, с. 7]; якісні та кількісні відношення [3]. Не менш важливим є встановлення зв'язків спираючись на семантичну близькість та тотожність, де ключовим є семантико-сміслові навантаження [6, с. 11]. Класифікація синонімів налічує кілька підходів. У дослідженнях номінативного простору доречними є поділ на загальнономовні (вживання яких вмотивоване зазначеними у лексикографічному джерелі, прямим чи переносним значенням) та оказіональні (переважно актуалізовані в межах контексту). Доповненням до дослідження загальнономовних синонімів може слугувати поступове їх розрізнення як ідеографічних, стилістичних і семантико-стилістичних [20, с. 229]. Глибша диференціація має на меті уточнення відтінків серед кожної з трьох запропонованих груп синонімів, наприклад група ідеографічних синонімів налічує наступні підгрупи [19, с. 33]: 1) підгрупу з фокусуванням на окремих ознаках чи сторонах явища, позначуваного аналізованою лексемою; 2) підгрупу, де базовими характеристиками є позначення ступеня, міри, якості, стану; 3) підгрупу, куди входять синоніми, зосереджені на передачі характеру дії та інші. Наступним етапом встановлення синонімічних зв'язків в між складовими номінативного простору визначеного поняття є формування синонімічних рядів, які дають можливість структуризації та відкриті до поступового доповнення [5, с. 3–15]. Отже, наявність скучення слів однакової частиномовної приналежності (враховуються переважно самостійні частини мови), може розглядатися як вкреслення дієслівного, іменникового, прикметникового, прислівникового секторів, які позначають однакове явище, що схиляє дослідження у бік встановлення синонімічних відношень між елементами номінативного простору.

Наступним різновидом зв'язку в межах номінативного простору є присутність гіпероніма або родового поняття і гопоніма або видового поняття [17, с. 70]. Оскільки, в основі даного типу зв'язків лежить встановлення *родо-видових відношень*, то ефективним є принцип зосередження на приляганні / підляганні денотатів одного поняття [31, с. 108; 17, с. 71].

Д. Круз пропонує визначення частки від загального («generic specific type») [32]. Такий підхід оперує термінами ієрархії та підпорядкування, де на чолі ієрархії знаходиться номінативна одиниця, котра втілює ознаки родового поняття, а послідовними відгалуженнями є номінативних одиниць з видовими ознаками [21, с. 7]. Всі номінативні одиниці, які відгалужені від родового поняття є співгіпонімами. Встановлення гіперо-гіпонімічних зв'язків між конститuentами номінативного простору має важливе значення для лінгвокогнітивних, лінгвокультурологічних, когнітивно-семантичних та інших досліджень, оскільки воно є способом свідомості людини відображати суть явищ [22, с. 194] та допомагає у виокремленні мовних особливостей, змодельованих культурою народу.

Ще одним альтернативним типом зв'язку між елементами номінативного простору є *частина-ціле* або *меронімія*, де ціле (G) позначене «голонімом», а частина (M) – «меронімом». Даний тип зв'язку розгортається за наявності спільного елемента, який об'єднує всі інші та, відповідно, кожен меронім є його підпорядкованою частиною [37, с. 165–168].

Наявність в рамках номінативного простору елементів однакової частиномовної належності, котрі демонструють полярність у їх базових ознаках чи розміщенні або присутність різкого протистояння між позначуваними ними особами, предметами, явищами дає підстави для розгляду номінативних одиниць такого типу в термінах антонімії. Остання може поділятися на два види за характером протиставлень: 1) протилежність компонентів або ж якостей; 2) протилежність двох різних сутностей [1, с. 221]. Також антонімії можуть поділятися на наступні групи:

- антонімії, які уособлюють контрарне протиставлення;
- антонімії, які вміщують комплементарну протилежність;

– антонімії, які характеризуються контрадикторною протилежністю. Останній тип антонімічного зв'язку залучає номінативні одиниці, де за наявності однієї повністю виключається наявність іншої. Цей різновид зв'язку спонукає до утворення антонімічних пар, котрі виключають присутність проміжної ланки, де один член пари, як правило, характеризується наявністю позитивного елемента, а другий – негативного (наприклад афіксального походження) або навпаки. Встановлення антонімічних пар допомагає сформувати полкуси номінативного простору та описати протистояння його протилежних компонентів.

Наступним видом зв'язку між елементами номінативного простору є встановлення позапросторових лінків, а саме інтердискурсивного типу зв'язку. Присутність останнього руйнує межі номінативного простору у його класичному розумінні, що пов'язане з кристалізацією його компонентів у різних типах дискурсу, тобто поза тим дискурсом, у якому первинно реалізуються компоненти досліджуваного номінативного простору. Встановлення наявності та диференціація інтердискурсивних проявів використання компонентів номінативного простору вимагає оперування поняттями «інтердискурсивності», «інтертекстуальності» та розроблення набору процедур для унаочнення інтердискурсивних механізмів. Специфіка залучення поняття інтердискурсивності до дослідження зв'язків, що демонструють компоненти номінативного простору постулюється платформою «когнітивно-дискурсивної парадигми», в основі якої лежить враховування максимально великої кількості точок зору стосовно одного і того самого об'єкта [2, с. 275–277; 14, с. 520]. У витоків інтердискурсивності стояли Е. Бенвеніст, Н. Ферклоу, М. Фуко, М. Пеше, П. Серіо. Оскільки зазначена вище парадигма є різносторонньою, то інтердискурсивність на її тлі отримує цілу низку методологічних опцій з когнітивістики, прагматики та суміжних дисциплін [28, с. 20]. Зважаючи на те, що номінативний простір певного явища є передумовою творення мовленнєвої діяльності, номіна-

тивні одиниці цього простору у ситуативній актуалізації постають у формі певного типу дискурсу та можуть бути фіксовані за допомогою тексту. Співвіднесення компонентів номінативного простору з конкретним типом дискурсу відбувається з урахуванням певної соціально детермінованої класифікації дискурсів. Прикладом останньої може слугувати запропонована В. І. Карасиком класифікація з поділом на персональні та інституційні дискурси. Інституційний дискурс формується на основі статусно-рольових відносин, враховує цілі та учасників, наприклад можна говорити про наступні типи дискурсу: релігійний, рекламний, спортивний, військовий, юридичний, медичний тощо [11, с. 5–8]. Вивчення інтердискурсивної актуалізації елементів номінативного простору робить можливим дослідження відображення останнього у зв'язку з ментальністю та ідеологією носіїв мови [29, с. 48]. Слід розрізняти поняття «інтердискурсивність» та «інтертекстуальність», оскільки інтердискурсивність включає лише деякі з інтертекстуальних якостей, залучаючи соціокультурні, історичні, психологічні та прагматичні аспекти і виключаючи такі прояви інтертекстуальності як цитати, алюзії та ремінісценції [4, с. 122–123]. Встановлення інтердискурсивних зв'язків проходить із використанням термінів «ідентифікатор» [8, с. 210–212], який утворюється при входженні номінативної одиниці з первинного типу дискурсу у інший тип дискурсу [33, с. 100–101], де застосовується принцип кодифікативної проєкції або втілення шляху інтердискурсивного ідентифікатора від базового типу дискурсу до того, у якому актуалізується номінативна одиниця. Наявність інтердискурсивного зв'язку позначається терміном «інтердискурсивна актуалізація».

Присутність інтердискурсивних зв'язків номінативного простору (як фрагменту мовної картини світу) дозволяє представити останній як динамічне поняття, яке відповідає характеристикам когнітивної картини світу.

Узагальнюючи наведені вище типи зв'язків можна зробити **висновок**, що дана робота пропонує опції для проведення універсального дослідження номінативного простору і дозволяє максимально точно відобразити кожен номінацію з огляду на її здатність встановлення синонімічних, антонімічних, гіперо-гіпонімічних, меронімічних та інтердискурсивних зв'язків. Окрім того можливим стає кристалізація шляхів розширення номінативного простору та опис його взаємодії з іншими типами просторів через інтердискурсивні зв'язки його елементів. Перспективним є **подальше** дослідження інтердискурсивних актуалізацій елементів номінативного простору в термінах екстралінгвальних факторів.

Література:

1. Алефиренко Н. Ф. Современные науки о языке : учеб. пособие. Москва: Наука, Флинта, 2005. 257 с.
2. Андрейчук Н. І. Антропоцентрична парадигма сучасної лінгвістики: ідеологія і програма досліджень. *Лінгвістичні студії : зб. наук. пр.* Донецьк, 2008. Вип. 17. С. 273–278.
3. Архангельская К. В. Равнозначные синонимы немецкого языка. *Ученые записки.* Москва: Моск. гос. пед. ин-тут ин. яз. им. М. Горького, 1958. 16 с.
4. Бочарникова Е. А. Интердискурсивное взаимодействие как основа формирования и представления специальных знаний. *Гуманитарные науки, Вестник АГТУ.* 2011. № 2 (52). С. 121–128.
5. Брагина А. А. Синонимы в литературном языке. Москва: Наука, 1986. 127 с.
6. Вилломан В. Г. Английская синонимика: учеб. пособие для ВУЗов. Москва: Высшая школа, 1980. 123 с.
7. Городецька О. В. Національно-марковані концепти в британській мовній картині світу ХХ століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2002. 182 с.
8. Дунаєвська О. В. Интердискурсивне втілення лексики “godmother” як елемента номінативного простору «ХРЕЩЕННЯ ДИТИНИ». *Наукові записки Ніжин. держ. ун-ту ім. Миколи Гоголя. Сер.: Філологічні науки.* Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2015. Кн. 1. С. 208–213.
9. Єфремова Н. В. Актуальні питання теорії синонімії. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки.* Луцьк, 2011. Вип. 3. С. 111–114.
10. Жаботинская С. А. Ономастологические модели и событийные схемы. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.* 2009. № 837. С. 3–14.
11. Карасик В. И. О типах дискурса. *Языковая личность: институциональный и персональный дискурс : сб. науч. тр.* Волгоград : Перемена, 2000. С. 5–20.
12. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. Москва: Наука, 1987. 263 с.
13. Кубрякова Е. С., Шахнарович А. М., Сахарный Л. В. Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи. Москва: Наука, 1991. 240 с.
14. Кубрякова Е. С. Язык и знание. Москва: Языки славянской культуры, 2004. С. 534–540.
15. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З. О ментальных репрезентациях. *Проблемы представления (репрезентация в языке). Типы и форматы знания.* Москва: ИЯ – ТГУ, 2007. С. 13–28.
16. Мартинюк А. П. Основи наукових досліджень у лінгвістиці : навч.-метод. посібник. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. 40 с.
17. Недайнова І. В. Номінативний простір «Ігровий вид спорту» в сучасній англійській мові: лінгвокогнітивний та лінгвокультурний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Луганськ, 2004. 233 с.
18. Недайнова І. В. Функціонально-семантичні основи польової організації одиниць номінації ігрових видів спорту в сучасній англійській мові. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка.* 2005. № 23. С. 180–183.
19. Нечитайло І. О. Синонимы как средство лексикографической интерпретации слова: (на материале украинских словарей) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 1983. 212 с.
20. Новиков Л. А. Семантика русского языка. Москва: Высш. шк., 1982. 272 с.
21. Овчаренко В. М. Структура і семантика науково-технічного терміна. Харків: Вид-во Харків. ун-ту, 1968. 71 с.
22. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство : підручник. Львів: Світ, 1994. 216 с.
23. Полюжин М. М. Когнітивна парадигма лінгвістичних досліджень. *Проблеми романо-германської філології.* Ужгород : Ужгород. держ. ун-т, 1999. С. 4–22.
24. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека. *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира.* Москва: Наука, 1988. С. 6–69.
25. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : [термінологічна енциклопедія]. Полтава : Довкілля. К., 2006. 716 с.
26. Серебрянников Б. А. Как происходит отражение картины мира в языке. *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира.* Москва, 1988. С. 87–108.
27. Хрусталева М. А. Синонимия в методическом дискурсе: когнитивный аспект : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. філол. наук : спец. 10.02.19. Пермь, 2007. 19 с.
28. Шевченко І. С. Когнітивно-комунікативна парадигма і аналіз дискурсу. *Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : [кол. моногр.] / під заг. ред. І. С. Шевченко.* Харків: Константа, 2005. С. 12–20.

29. Шевченко І. С. Мішель Фуко і дискурсивна парадигма в лінгвістиці. *Вісник Київськ. нац. лінгв. ун-ту*. 2009. Т. 12, № 1. С. 44–49.
30. Шишкіна Т. А. Интерпретационный потенциал номинативной модели. *Материалы Второй научной конференции*. Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 2001. С. 42–45.
31. Croft W., Cruse D. A. *Cognitive Linguistics*. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. 356 p.
32. Cruse D. *The Lexical Semantics*. Cambridge : Cambridge University Press, 1986. 246 p.
33. Dunayevska O. “Godfather” – Interdiscursive Actualization of “Infant Baptism” Space of Nomination. *Лінгвістичні студії : зб. наук. праць*. Київ ; Вінниця : ДонНУ, 2015. Випуск 30. С. 99–102. / *Linguistic Studies : international collection of scientific papers / Donetsk National University* ; ed. by A. P. Zahnitko. Kyiv ; Vinnytsia : DonNU, 2015. Vol. 30. P. 99–102;
34. Holsti O. R. *Content analysis for the Social Science and Humanities*. London, 1969. 256 p.
35. Hudson R. A. *Sociolinguistics*. Cambridge : Cambridge University Press, 1993. 279 p.
36. Miller G. Dictionaries of the Mind. *Language and Cognitive Processes*. 1996. Vol. 1(3). P. 171–185. URL: <https://www.aclweb.org/anthology/P/P85/P85-1038.p>
37. Weller K., Stock W. G. Transitive Meronymy. Automatic concept-based query expansion using weighted transitive part-whole relations. *Information – Wissenschaft & Praxis*. Düsseldorf : Deutsche Gesellschaft für Informationswissenschaft und Informationspraxis, 2008. № 53 (3). P. 165–170.